

Közvélemény és (oktatás)politikai döntéshozatal a szocialista Magyarországon

EGY TÁRSADALMI VITA TANULSÁGAI 1960 ŐSZÉRŐL

A konszolidálódó Kádár-rendszer politikai döntéshozatalának egyik fontos jellemzője volt a társadalmisításnak nevezett jelenség, mely a korábbi időszakhoz képest a hatalomgyakorlásban elmozdulást, módosulást jelzett.¹ A szakértők bevonása a döntés-előkészítésbe, különböző vitaanyagok készítése és anketók szervezése a Rákosi-korszakban még formális jellegű volt, 1953 után valódi viták zajlottak (gondoljunk a Petőfi-kör üléseire), ezért szimpotomatikus, hogy 1956 után milyen gyakorlat létezett a nyilvánosság és a Párt viszonyában.² A represszióval párhuzamosan a rendszert stabilizáló párbeszéd is megkezdődött a társadalommal: a bizalmas anyagokban már megjelenhettek az eltérő vélemények, ellentmondások, ami akár a kontrollált nyilvánosság szintjét is elérhette.

Írásom egy kivételesen jól dokumentálható társadalmi vita alakulását tárja fel, mely az 1961-es oktatási törvényt előkészítő vita megszervezésével kezdődik. A bizalmas pártintenciókat tartalmazó dokumentumok elemzése után következik a vita bemutatása, majd a tanulmány a tapasztalatok összegzésével végződik, ez utóbbit újságcikkek és jegyzőkönyvek alapján tárom fel. Rendelkezésünkre állnak a *Tézisek*, melyek sorvezetőt jelentettek a vitához; a dokumentumhoz a vitavezetők részére (nem publikus) segédanyagot készített a Művelődésügyi Minisztérium az esetlegesen felmerülő kérdések megválaszolására, tehát több forrásból ismerhetjük meg a döntéshozók ideológiai-pragmatikus szándékait. Nagyon fontos megjegyezni, hogy a kontrollált vita megindításával több célja lehetett a hatalomnak: a felelősség megosztása, az eltérő vélemények feltárása, a közvélemény „szondázása”, egy-egy döntés bevezetése a vitákon történő „megdolgozással” mind-mind idetartozhat. A tárgyalt időszak 1960 augusztusától az év végéig terjed, döntő részben a szeptemberi hónapra koncentrálódik, de több hazai előzményre tekinthet vissza, illetve szovjet mintára is támaszkodhatott.

¹ A bonyolult jelenség egyik korai értelmezése Gyarmati György: A társadalom államosításától az állam társadalmisítása felé. Forrás, 19. évf. (1988), 2. sz. 39–50. Újabb, a szocialista demokrácia önfelfogásához kapcsolódva: Pap Milán: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont, Budapest, 2015. A paternalista hatalomgyakorlás egyik elemeként is értékelhető a személyes és csoportérdek megjelenítése, összefonódása, az érdekvényesítés, valamint a sűrű hálózatok által keltett érintettség illúziója. Ld. Majtényi György: *Egy forint a krumpilis lángos. A Kádár-kor társadalma*. Libri, Budapest, 2018. 48–72. Majtényi a Központi Népi Ellenőrző Bizottság (KNEB) működését hozza példaként a társadalmisításra, mint a közügyekbe való beleszólás igényének látszólagos kielégítését.

² Az értelmiség növekvő szerepéről a poszt-sztálini időszakban ld. Vladimir Slapentokh: *Soviet Intellectuals and Political Power. The Post-Stalin Era*. Princeton University Press, Princeton NJ, 2014.

Kalmár Melinda két monográfiájában³ foglalkozik a jelenséggel, megállapításai az én témámra is érvényesek. A neves történész érvelése szerint a változó körülményekhez és komplex geopolitikai-gazdasági kontextushoz való rugalmasabb alkalmazkodás Hruscsov nevével volt fémjelvezhető, a társadalmi vita „alkalmazása” ebbe a folyamatba illeszthető. Az újfajta kihívásokra hatékonyabban szervezett és mozgósított társadalomra volt szükség a keleti blokkon belül, ennek eszköze volt a bevonás, bevonódás a rendszer működtetésébe, és a hatalombirtokok céljaival létrejövő különböző fokú azonosulás, a szimulált nyilvánosság (vagy Kalmár Melinda szavaival: a „részvételszimuláló mechanizmus”)⁴ felhasználásával.

Több előzmény megemlíthető 1960 előtt a szakmai-társadalmi vita valamilyen formájára. Már 1956 áprilisában, az ötéves terv megjelenésekor kvázi-vita kezdődött (ezt akkor a *Szabad Nép* indította el, 1960-ban a jogutód *Népszabadság*); 1957-ben pedig egy olyan közgazdasági reformbizottság működött Magyarországon, amely először nyújtott példát a Kádár-rendszerben a szakértői koordinációra, igaz, ezeket a javaslatokat ekkor még lesöpörték az asztalról a pártközpontban. Az 1958-as vita a művelődéspolitikai irányelvekről és a konszenzusos párthatározat kialakítása már egyértelműen összevethető 1960 őszével, csak itt még kisebb méretekben kérték ki különböző csoportok véleményét. Az 1958–1959 telén meginduló szövetkezetesítési kampány mozgatta meg a legtöbb embert a Kádár-korszakban,⁵ ehhez fogható nagyságú volt az oktatási reform előkészítése 1960-ban szülők, pedagógusok, igazgatók, az oktatási és pártadminisztráció részvételével.

A társadalmi vita nem tekinthető magyar sajátosságnak: már Sztálin szervezett ilyeneket, Hruscsov hasonló kampányai azt a célt is szolgálták, hogy a „közvéleménynek” hangot adjanak, illetve megtámogassák a Párt már meghozott döntéseit. Az 1958-ban kezdődő szovjet oktatási reform jelenthette a legfontosabb igazodási pontot a magyar döntéshozóknak: a *Pravdá*ban megjelenő tézisekhez kötődött a vita, mely a sajtóban és anketokon folyt pedagógusok, politikusok, kutatók és szülők hozzászólásaival.⁶ A mennyiségi szemlélet meghatározó volt a szocialista/kommunista gondolkodásban:⁷ a vita alkalmainak, résztvevőinek számszerűsítése sokszor ismétlődik a későbbi összefoglalásokban, amelyek mindig a döntések széleskörű elfogadását támasztották alá. A blokkon belüli országok oktatási reformjairól szóló összefoglalók⁸ esetében mindegyik hasonló adatokkal kezdődik és ugyanolyan folyamatokat ír le, melyeket a továbbiakban részletesebben ismertettek.

³ Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest, 1998.; Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Osiris, Budapest, 2014.

⁴ Kalmár: *Történelmi galaxisok vonzásában...* i. m. 123.

⁵ Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista pályaképe*. ÁBTL – Kronosz, Budapest – Pécs, 2017. 239–271.

⁶ Laurent Coumel: *The Scientist, the Pedagogue and the Party Official: Interest Groups, Public Opinion and Decision-making in the 1958 Education Reform*. In: Melanie Ilic – Jeremy Smith (szerk.): *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*. Routledge, Abingdon – New York, 2009. 66–86.

⁷ A mágikus jelentőségű tervszámok teljesítéséről és a szocialista oktatási diskurzusok jellemzőiről ld. Hilary Olek: *Educational Research in Central and Eastern Europe: A Diverging Tradition? Educational Research and Evaluation*, 4. évf. (1998), 1. sz. 78–93.

⁸ Ábent Ferenc (szerk.): *A közoktatásügy Európa szocialista országaiban*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.

A VITA ELŐKÉSZÍTÉSE

A döntés 1958-ban született meg Magyarországon az oktatási reform megindításáról, a politechnika bevezetéséről, de 1960-ig a munkálatokról a szűkebb szakmai közvéleményen kívül nem tudott senki, hiszen ez idő alatt dolgozta ki az Iskolai Reformbizottság azokat az Irányelveket (néhol Tézisekként emlegetik), amelyek alapján a vitát megindították.⁹ A Bizottság munkájának „előmozdítása” érdekében Ilku Pál (katonai vonalról érkezett, ekkor művelődésügyi miniszterhelyettes) és Lugossy Jenő (az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának alosztályvezetője), a reform két kulcsfigurája 1959 márciusában 10 napra a Szovjetunióba utazott, a reform tanulmányozására¹⁰ – az út tapasztalatairól nem találtam eddig konkrét írásos nyomot (csak a kiküldetéséről), de feltételezhetően hatással volt az oktatás-átalakítás és a társadalmi vita későbbi menetére.

Az MSZMP KB 1960. június 10-én tárgyalta a Reformbizottság javaslatát,¹¹ az előterjesztő Kállai Gyula (több más tisztsége mellett az Iskolai Reformbizottság elnöke) hangsúlyosan beszélt arról, hogy „a Szovjetunióban nagy társadalmi előkészítés és vita után törvényt hoztak az iskolai reformról”, mely példát Magyarországon is követni kell. A határozati javaslat alapján a nyilvános közlés után meginduló országos vita tapasztalatainak összegzésével 1960. december 30-ig kellett elkészíteni a végleges javaslatot, majd a PB jóváhagyásával indulhatott meg ezután a törvényhozási folyamat.¹² Első pillantásra tehát a vita a különböző vélemények és érvek becsatornázásával nagyobb méretekben megismételte a bizottság tevékenységét, ahol ugyanez a munka történt meg szakmai környezetben.

A tervek szerint augusztus végén hozták volna nyilvánosságra az Irányelveket, de ez végül is átcsúszott a tanév elejére, a vita megszervezésének pedig szintén némileg megkésve kezdett neki a Politikai Bizottság. 1960. augusztus 16-án döntöttek arról, hogy az oktatási rendszer továbbfejlesztésének irányelveiről szóló határozat intézkedési részét a KB irodája megküldi a SZOT Elnökségének, a Pedagógus Szakszervezetnek, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, az MTA-nak, a Tudományos és Felsőoktatási Tanácsnak, illetve az Országos Nőtanácsnak¹³ – a lista megmutatja, hogy a pártközpont mely szereplőket tekintette a diszszemináció, a vita elsődleges közvetítő közegének. Fontos megjegyezni, hogy a transzmisziós szíj szerepét betöltő tömeg- és szakszervezetek mellett a tudományos szféra is szerepet kapott, kaphatott ebben a folyamatban.

Egy hét múlva elkészült a vita elindításának részletes menetrendje: a megyék és megyei jogú városok 1960. szeptember 15. és október 15. között aktíva-értekezleteket kellett, hogy

⁹ Somogyvári Lajos: A hruscsovi oktatási reformpolitika magyar szereplői: az Iskolai Reformbizottság prozopográfiai elemzése (1958–1960). *Magyar Pedagógia*, 117. évf. (2017), 2. sz. 171–195.

¹⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. március 17-én tartott üléséről. 4. Különfélék. b, Közoktatási reform tanulmányozására kiutazás a Szovjetunióba. MNL OL 288. f. 5/122. ő. e.

¹¹ Az Irányelvek hosszadalmas elkészítésének oka a pártvezetésen belüli vita és az eltérő vélemények voltak. ld. Somogyvári Lajos: Politikai döntéshozatal Magyarországon: Egy szocialista „iskolareform” előkészítése (1958–1960). In: Endrődy-Nagy Orsolya – Fehérvári Anikó (szerk.): *HERA Évkönyv V. HERA*, Budapest, 2018. 401–412.

¹² Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1960. június 10-i üléséről. In: Soós László (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1999. 559., 632.

¹³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. augusztus 16-i üléséről. 4. Különfélék. i, Marosán György szóbeli javaslata. MNL OL 288. f. 5/196. ő. e.

tartsanak, a téma az oktatási rendszer továbbfejlesztéséről szóló irányelvek megtárgyalása volt. Valamennyi értekezleten részt vett egy KB- vagy PB-tag, ami jelezte a kérdés fontosságát. Az alábbi beosztást (1. táblázat) az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya (TKO), Párt és Tömegszervezetek Osztálya (PTO), illetve az Agitációs és Propaganda Osztálya (APO) együtt szignózta.¹⁴

Baranya	Nyers Rezső
Bács	Kiss Árpád
Békés	Ilku Pál ki*
Borsod	Sándor József
Fejér	Kiss Dezső
Győr	Szirmai
Hajdú	Szurdi István ki*
Heves	Rapai Gyula
Komárom	Kállai Gyula
Nógrád	Komócsin
Pest	Friss István
Somogy	Németh Károly
Szabolcs	Brutyó János Bugárné*
Szolnok	Czinege Lajos
Tolna	Tömpe István
Vas	Dabronaki Gyula
Veszprém	Kossa István
Zala	Losonczi Pál ki*
Budapest	Gáspár Sándor
Debrecen	Orbán László
Miskolc	Szerényi Sándor
Pécs	Aczél György
Szeged	Benke Valéria

* Utólagos törlések és betoldások

1. táblázat.

Az aktívaértekezleteken résztvevő KB- és PB-tagok

(Szövegű másolat: Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. augusztus 23-án tartott üléséről.
MNL OL M-KS 288. f. 5/197. ó. e.)

Marosán György szóbeli beszámolóját az értekezletekről kisebb módosításokkal elfogadta a PB: Brutyó János helyett Bugár Jánosné utazott végül Szabolcsba, Kiss Árpád, Szurdi István és Losonczi Pál helyett pedig más embereket kellett találni. Feltűnő, hogy Csongrád megye kimaradt a felsorolásból, ennek okát jelenleg nem ismerjük (igaz, Szeged mellett

¹⁴ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. augusztus 23-án tartott üléséről. 4. Különfélék. h, Marosán György szóbeli bejelentése. MNL OL 288. f. 5/197. ó. e. Marosán egyébként támogatta az oktatási reformot, mert úgy vélte, hogy a bevezetésre kerülő kötelező fizikai munka növelni fogja a tanulók kommunista öntudatát és erősíti a proletariátussal való kapcsolatot. Somogyvári: Politikai döntéshozatal Magyarországon... i. m.

szerepelt Benke Valéria neve, de a többi megyei jogú város esetében a megyéhez is párosítottak felelőst). A kiválasztás egyik szempontja a helyi kötődés és kapcsolatok lehettek. Közismert Aczél Péccsel való kapcsolata, Gáspár Sándor budapesti első titkár volt, Benke Valéria Szegeden kezdte mozgalmi munkáját a világháború végén, Czinege Lajos Karcagon született, Tömpe 1945-ben az MKP-t szervezte a Dél-Dunántúlon – természetesen nem szabad eltúlozni ezt a szempontot, a többi személy esetében nincs jelen a lokális aspektus, de a hely ismerete mindenképpen segíthette a viták lebonyolítását. A 23 KB- és PB-tagból egyébként heten az Iskolai Reformbizottság munkájában is részt vettek (ez is lehetett szempont a kiválasztásuknál), így saját tapasztalatból számolhattak be a tervezett reformról, ők a következők voltak: Ilku Pál (öt utólag kihúzták), Kiss Dezső, Kállai Gyula, Bugár Jánosné, Orbán László, Szerényi Sándor, Benke Valéria.

A VITA ANYAGA: SZÖVEG ÉS ÉRTELMEZÉS

A vita megindításához szükség volt az Irányelvek megjelentetésére, egyrészt, hogy a szélesebb nyilvánosság is tudomást szerezzen a reformról, másrészt ez a dokumentum adta meg az ankétok napirendjét. A közreadás módjára egy korábbi PB-ülésen Kádár adott útmutatást: nyolc gépelt oldalt kellett publikálni a napi sajtóban, ezt követően a Népfőrt, a KISZ és a tömegszervezetek vitára szólítottak fel, az aktívák tanácsi szervezésben valósultak meg.¹⁵ A szöveg végül 1960. szeptember 4-én, vasárnap jelent meg (a tanév ekkor már tartott) a Népszabadságban, a Népszavában, a Magyar Nemzetben és a megyei lapokban a következő bevezető mondattal:

„Az a társadalmi bizottság, amely a kormány megbízásából az iskolareform előkészítésén munkálkodik, viszonyaink gondos elemzése alapján, a hazai és külföldi tapasztalatok kellő figyelembevételével, a fejlesztés alapelveit és legfőbb célkitűzéseit a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a magyar forradalmi munkás-paraszt-kormány hozzájárulásával nyilvános vitára bocsátja.”¹⁶

Érdekes összevetni a fenti kijelentést Hruscsov hasonló értelmű felszólításával 1958-ból:

„Talán szükséges lesz, hogy e kérdéseket a Központi Bizottság teljes ülése megvitassa, mivel milliókat s az egész társadalmat érintő ügyről van szó. (...) A Központi Bizottság teljes ülése után hasznos lesz, ha kidolgozzuk a megfelelő téziseket, hogy e problémákat az egész nép megvitassa. Ezután össze kellene hívni a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének ülészakát...”¹⁷

A folyamat sorrendje ugyanaz: a KB által jóváhagyott téziseket¹⁸ (vagy irányelveket) a párt központi lapja (a *Pravda*, illetve a *Népszabadság*¹⁹) közreadja, ezt vita követi, majd a

¹⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. május 17-én tartott üléséről. MNL OL 288. f. 5/183. ó. e.

¹⁶ Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére. *Népszabadság*, 1960. szeptember 4. 3.

¹⁷ N. Sz. Hruscsov javaslatai az iskola és az élet közti kapcsolat szorosabbá tételére s a közoktatási rendszer fejlesztésére. In: *Javaslatok az iskola és az élet közti kapcsolat szorosabbá tételére és a közoktatási rendszer fejlesztésére: feljegyzések és idevonatkozó cikkek a szovjet szakirodalomból*. Magyar–Szovjet Baráti Társaság, Budapest. 14.

¹⁸ A szovjet szöveg 1958-ban megjelent egyébként angolul az Egyesült Államokban, jelezve a hidegháború új szakaszát, a külföldre irányuló propaganda, a békés egymás mellett élés és verseny eltérő hangsúlyait: N. S. Khrushchev. Regarding the Strengthening of Ties Between School and Life and the Further Development of the Public Education System. *Soviet Education*, 1. évf. (1958), 2. sz. 3–8.

törvénykezés zárja le. Érdekes feladat – és egy másik tanulmány tárgya – lehetne a tézisek és törvényszövegek összehasonlító diskurzus-, tartalomelemzése, mely szoftveres támogatással, kvantitatív módon is kimutathatóvá tenné a szövegek közti hasonlóság és különbség, a szovjet minta másolásának mértékét. A szöveg elemzését most nem végzem el, sokkal érdekesebb vizsgálatom szempontjából a vitaanyaghoz készített bizalmas segédlet, amely az anketók vezetői számára a Művelődésügyi Minisztérium által készített „mankó” volt.²⁰

A legérdekesebb része a kis füzetnek a III. fejezet, melynek címe: *Várható vitakérdések* – ez jelezte a vezetés részéről is érzékelhető problémákat, ellentmondásokat, az ideológiai felszín alatt jelenlévő csoportérdekeket, igényeket. A vita során a vélemények közül az eltérésekre, nem konform megjegyzésekre fogok koncentrálni, hiszen az egyetértés retorikája minden esetben ugyanaz volt (az életet és az iskolát közelebb kell hozni, a diákokat a fizikai munka szeretetére kell nevelni, a tudomány és termelés követelményeinek jobban meg kell felelni stb.). A Sollen-típusú érték követelmények²¹ helyett izgalmasabb vizsgálati terepet jelenthetnek a különbségeket tükröző vélemények, melyek gyakran jobban rávilágítanak a kortárs valóságra, mint amit a politikai voluntarizmus logikája sugallana. A párthatározatok, törvények, tervezetek és irányelvek fiktív valóságot írtak le, ami mindig alá volt vetve a változó ideológiai és hatalmi szempontoknak – erről is szól Majtényi György már idézett monográfiája.²²

A segédanyag lehetséges vitakérdéseket soroló részének tartalmi csomópontjai előrevetítették a később felmerülő problémák egy részét (mivel már folytak iskolai kísérletek, ezekből is következtetni lehetett a bevezetés gondjaira). „Az első, amely nem annyira itthon vetődik fel, hanem határainkon kívül – mégpedig határainktól nyugatra természetesen –: *másoltuk-e a téziseket...*” A kérdésnek valóban nem maradt nyoma a vitákban, hiszen a szovjet gyakorlat mintaadó jellege megkérdőjelezhetetlen volt a korban, mindenesetre az eddigiekből is látható követés a kortársak számára érzékelhető volt. A válasz egyébként teljesen szokványos volt a másolás kérdésére: külföldi tapasztalatokat természetesen hasznosítottak a munka során, de a hazai viszonyok figyelembe vételével. Az elmaradhatatlan mennyiségi diskurzus az alátámasztást jelentette az eddig elvégzett tevékenységhez: „Az

¹⁹ A *Népszabadság* a párt lapjaként (hivatalosan a Központi Bizottság orgánusaként) mindenki számára tudhatóan közvetítette a központi elvárásokat – a Párt által ellenőrzött sajtó szerepe a vitákban (illetve a sajtó által gerjesztett viták) részben már feldolgozott, de itt is még sok, továbbgondolásra érdemes téma van. A legfontosabb szakirodalom, amire támaszkodtam: Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet, Budapest, 2012. Érintőlegesen ugyanilyen lényeges az értelmiség és a hatalom viszonya, ld. Standaesky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

²⁰ Oktatásügyünk továbbfejlesztéséért. Segédanyag az oktatási reform téziseinek vitájához. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.

²¹ Békési Mihály: *Politológia. A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest, 2013. 178.
https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_519_40137/cho8so4.html, letöltés: 2018. augusztus 3.

²² Majtényi: *Egy forint a krumpis lángos...* i. m. Ideológia és politika változásairól szovjet viszonylatban: Stephen White – Alex Pravda (szerk.): *Ideology and Soviet Politics*. Macmillan Press, London, 1998. Az állandó változás mindig meg-megújuló interpretációs kényszert, a megszületett párthatározatok folyamatos értelmezési munkáját jelentette.

idei tanévben 1026 általános iskolai osztályban volt gyakorlati foglalkozás, 177 középiskola 600 osztályában 5+1-es oktatás, 5 kísérleti szakközépiskolai osztályunk működött...²³

Két fő problémacsoportban jelölhető meg a vitában később valóban sokszor szóba kerülő jelenségek köre. Az egyik kérdéscsoport az általánosan bevezetésre kerülő szakmai gyakorlattal, szakmai képzéssel volt kapcsolatos: megvalósítható-e egyszerre a gimnáziumi képzés és a szakmunkás előképzés? A gyakorlati foglalkozás teljes szakmai képzés lesz vagy csak előképzés? Megvalósul-e a szakmaválasztás szabadsága? Üzemben vagy tanműhelyben lesz-e a képzés? Megszűnnek-e a technikumok? Alapvetően valamennyi kérdés a középfokú oktatásra, a bevezetéshez szükséges feltételek hiányára és a szakképzett munkások utánpótlására vonatkozott, a válaszok dogmatikusak és semmitmondók voltak, jellemzően „egyrészt-másrészt” logikát követtek. Az ismeretlen szerző(k) például kijelentették, hogy csak üzemekben valósítható meg a képzés, majd a következő mondatokban a tanműhelyes gyakorlat szükségességéről értekeztek – persze ez gyakran az elméleti célok és a valóság ellentmondásából fakadt, hiszen a nagyvárosokban voltak üzemek, de máshol örült az iskolaigazgató, ha egy jól-rosszul felszerelt tanműhellyel rendelkezett.

A kifogások másik csoportja pedagógiai jellegű volt, de a szakmán kívül a szülőket is érintette. Sokszor megfogalmazott és mindig újra visszatérő probléma az iskola lemaradása az élettől, ezzel kapcsolatban pedig az oktatás kritikája, amely felesleges tudással tölti meg a gyerekek fejét. Ahogyan a segédanyag fogalmazott:

„Az idén az érettségiken azt tapasztaltuk, hogy az az enciklopédikus ismerethalmaz, amit ma a tanulóktól megkövetelünk, azt eredményezi, hogy a fától nem látják az erdőt. Lehet, hogy tudnak egy csomó adatot, verscímet, évszámot stb., de nincs cselekvőképes, a gyakorlat megoldására törekvő tudásuk. Márpedig nyilván ez volna az iskola elsődendő feladata, hogy a tanulókat képessé tegye a gyakorlatban előforduló problémák megoldására, felkészítse az önálló gondolkodásra...²⁴

Ezzel összefüggésben a termeléssel való összekapcsolódásnak, a gyakorlati képzés erősítésének gazdasági-ideológiai céljai is voltak: a munkaerő-utánpótlás és az öntudatos, magasan képzett proletariátus eszménye egyaránt a döntéshozók szeme előtt lebegett, amit erősített a fiatalok szerepe az 1956-os forradalomban. Idealista szemszögből nézve a fizikai munka a rendszer legitimációs bázisaként biztosíthatta a jövő generáció elkötelezettségét – nem tudjuk, hogy mennyire komolyan gondolhatták, akik ezt vallották, de ez a diskurzus gyakran felbukkan a különböző jegyzőkönyvekben. A hagyományos, klasszikus műveltség védelme megszokott ellenérv a hasonló oktatási reformok esetén, ezt a minisztériumban is tudták: a humán műveltség és az oktatás színvonalának féltése itt és a későbbiekben gyakran felbukkant. A természettudományos és technikai tárgyak előtérbe helyezését az átalakuló műveltséggel kapcsolták össze az ismeretlen szerzők és a tanárokat előre is igyekeztek megnyugtanni a sokoldalúan fejlett ember ókorból származó eszményének felemlegetésével. A túlterhelés megszüntetése, a kevesebb ismeret mélyebb elmélyítése ismert érvek

²³ *Oktatásügyünk továbbfejlesztéséért...* i. m. 13. Az 5+1-es oktatás a gimnáziumokban bevezette a heti 5 elméleti nap mellett az egy nap termelésben töltött foglalkozást, amit a mezőgazdaságban vagy az iparban töltöttek a diákok. L. Kovács Éva (1995): Öt nap tanulás – egy nap munka. *História*, 17. évf. (1995), 9–10. sz. 44–46.

²⁴ *Oktatásügyünk továbbfejlesztéséért...* i. m. 18–19. Az elhangzott mondatok akár napjainkban (vagy bármelyik évtizedben) elhangozhattak volna, ami a pedagógiai diskurzusok rendszereken átívelő kontinuitására figyelmeztethet minket.

bármelyik oktatási reform vitafolyamataiból, a Segédanyagban szintén szerepeltek, alátámasztva a változtatás szükségességét.²⁵

A napi sajtóban megjelent és az iskoláknak különnyomatban elküldött Irányelvek tehát minden vitában résztvevő előtt ismertek voltak, míg a bizalmas Segédanyagot csak a vitát vezető, felsőbb fórumok kapták meg. A két, egymásra vonatkoztatott dokumentum meghatározta a most bemutatásra kerülő vita keretét és lehetséges kérdéseit, illetve az összefoglaló reflexiókat.

A VITA MEGINDÍTÁSA

Két nappal az Irányelvek megjelenése után a *Népszabadság* megadta a vita közvélemény számára sugallt céljait:

„Az irányelvek nyilvánosságra hozatala persze a pusztta tájékoztatásnál sokkal fontosabb célokat szolgál. A párt és a kormány célkitűzése az, hogy vita során kiegészüljön az iskolai reformbizottság munkája a pedagógusok, a szülők, a gyermekneveléssel foglalkozó minden társadalmi szerv dolgozóinak javaslataival. Így lesz majd valóban *sajátja* a reform a pedagógusnak, a szülőnek egyaránt...”²⁶

A nevelés az egész társadalom ügye – hirdette az (oktatás)politika, amivel a végrehajtás felelősségét is megosztotta (pl. az anyagiak hiányában társadalmi munkában felépített tanműhelyek). Kállai Gyula nagy, programadó cikkében konkrétan meg is fogalmazta ezt az elvárást: a vitára bocsátás egyik célja a társadalom erőinek mozgósítása az iskolák megsegítésére.²⁷ Ugyanaznap jelent meg Bugár Jánosné írása, melynek címe: „Egész dolgozó népünk ügye”.²⁸ Az irányított sajtót ismerve talán nem véletlen, hogy két központi napilapban (a *Népszabadságban* és a *Népszavában*) párhuzamosan jelent meg két teljesen hasonló szöveg a vitára kijelölt személyek tollából.

Leghamarabb a fővárosi oktatásügyi apparátus képviselői vitatták meg az Irányelveket, 1960. szeptember 12-én, a Fővárosi Tanács ülésén. Ezen Gáspár Sándor PB-póttag mellett részt vett Veres József VB-elnök, a bevezetőket Kovásznai Rezső (az oktatási osztály vezetője) és Gyalmos János VB-elnökhelyettes tartotta, mindketten tagjai voltak a Reformbizottságnak. Gáspár hangsúlyozta, hogy nem akarják az értelmiségi munkát visszaszorítani a fizikai munka előtérbe helyezésével (ez jelezte, hogy vannak, akik így gondolkodnak), illetve kijelentette: „a vita akkor lesz eredményes, ha nem formális, hanem érdemi lesz”. A kijelentésnek két magyarázata is lehet: az egyik szerint az előző időszak tapasztalataiból okulva nem szokásos tájékoztató ankétokat akartak tartani, a másik értelmében ez a megállapítás csak a hasonló beszédek szokásos dekóruma, nem valódi szándékot takart, csak töltelék szöveggként értékelhető. A további hozzászólók (a kerületi oktatási osztályok vezetői és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium tanszékvezetői) főleg a pedagógusokra koncentráltak,

²⁵ A tananyagcsökkentés igényének és a szaktárgyak védelmének ördögi körforgására itt csak utalni tudok.

²⁶ Vita előtt. *Népszabadság*, 1960. szeptember 6. 3.

²⁷ Kállai Gyula: Közelebb az iskolát az élethez! *Népszabadság*, 1960. szeptember 11. 3. A reform anyagi finanszírozása egyébként nem volt megoldva, ami a forráshiány és a pótlólagos igények miatt folyamatos konfrontációt okozott a Tervhivatal és a Művelődésügyi Minisztérium között, ld. Somogyvári: Politikai döntéshozatal Magyarországon... i. m.

²⁸ Bugár Jánosné: Egész dolgozó népünk ügye. *Népszava*, 1960. szeptember 11. 3.

érezkelve a várható ellenállást: fel kell oldani az iskolák zártságát, a nevelőknek is részt kell venni a munkában, hiszen „fel kell készülnünk rá, hogy egyes pedagógusok mereven ragaszkodnak majd a régihez”. Ennek leküzdéséhez továbbképzéseket terveztek be²⁹ – azóta is minden oktatási reform nagyon sok továbbképzéssel jár együtt.

Három nap múlva a Nótanács kibővített ülésén Makoldi Mihályné MNOT-alelnök, a Pedagógusok Szakszervezetének titkára az asszonyok, édesanyák felelősségéről beszélt, illetve beszámolt arról, hogy máris sok szülő feltette a kérdést, miért van szükség az Irányelvekre. Ilku Pál válaszolt a további kérdésekre, főleg a szakképzés jövőjéről. A cikk a munkás- és parasztszülők véleményét ismertette még, akik reményüket fejezték ki, hogy a gyakorlati foglalkozás bevezetésével a gyerekek jobban meg fogják majd becsülni szüleiket és a munkát³⁰ – ez a szempont felhívja arra a figyelmet, hogy egyetlen hozzászólói csoportot sem szabad homogenizálni. Még ha egységesen szülőket is említenek a források, biztos, hogy ezt differenciálni szükséges, mert az értelmiségi szülőknél más érdekeik és igényeik voltak, mint a termelésben dolgozóknak.

1960. szeptember 22-én Benke Valéria a minisztertanácsban számolt be a nyilvános vita megindításáról, ami alapján tudható, hogy a vita levezetésére művelődési osztályvezetőket készítettek fel különböző pártfunkcionáriusok, főként a KB Tudományos és Kulturális Osztályáról – a korábban kijelölt KB-, PB-tagok tehát valószínűleg az esemény rangját adták, megnyitották, lezárták az eseményeket. Eddig az időpontig kevés anket zajlott le, a Fővárosi Tanács már idézett ülésén kívül Budapesten öt körzetben, két nagyüzemben történt meg, illetve Nógrádban akkor volt folyamatban. Benke szerint az első aktívakon túl sok pedagógus vett részt („nem a pedagógusok magán vitája ez, kapcsolódjanak be a szülők is nagyobb mértékben”), a kötelező tiszteletkörök után számos problémáról beszámolt a miniszterhelyettes. Feltűnő, hogy több gond került szóba a beszámolóban, mint pozitívum, ez utóbbiak főként frázisok voltak, például: „a Kormány és az illetékes szervek helyesen tárták fel a problémákat”, „megértés van az elvtársakban, szülőknél”.

A humán tárgyak esetében a tanárok színvonal-csökkenéstől tartottak, „egyes pedagógusokban aggályt vált ki (...), hogy az üzemi gyakorlati munka kapcsán az iskolai nevelés csorbát szenved” (1960 után is felbukkant a pártjegyzőkönyvekben, hogy a lazaságon, durva beszéden kívül mit tanultak még a gyárakban a diákok). Igaz, múlt időben („Idén nem hangzott el...” – ezek szerint korábban igen), de Benke szóba hozta, hogy „az értelmiségi szülők féltének gyermeküket a fizikai munkától”. Nem nyilvánosan elhangzott, hogy hozzá nem értő emberek avatkoznak be az oktatásba,³¹ az üzemi munkások is kifejezték aggodalmaikat a továbbtanulással kapcsolatban: a termelési gyakorlattal rendelkező gimnazisták könnyebben nyerhetnek felvételt, „az osztályhelyzetet már nem nézik”.³² Kállai megerősítette az

²⁹ Budapesti oktatásügyi dolgozók tanácskoztak oktatási rendszerünk továbbfejlesztésének irányelveiről. *Népszabadság*, 1960. szeptember 13. 2.

³⁰ Vita közoktatásunk továbbfejlesztésének irányelveiről a nőtanács kibővített ülésén. *Népszava*, 1960. szeptember 16. 1.

³¹ Nem lehet tudni, hogy itt kikről volt szó, a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetően a munkásokról.

³² A megjegyzés értelmezéséhez tudni kell, hogy az egyetemi felvételnél a származási kategóriák használatával az oktatáspolitikai és az apparátus igyekezett előnyben részesíteni a munkás-paraszt származású fiatalokat, de az üzemi gyakorlat kikapuja révén értelmiségi, egyéb, sőt akár X (osztályidegen) kategóriába tartozók is nagyobb számban bekerülhettek. Hruscsov eredetileg az oktatási reformba bele akarta venni, hogy a felsőoktatásban való továbbtanuláshoz kötelezővé tegyék a

elhangzottakat, a viták valójában nagy létszámú gyűlések, formálisan megismétlik az Irányelveket, és felhívta a figyelmet egy másfajta túlterhelés veszélyére:

„...vagy pld. hogy a munkára nevelés elvét, hogyan próbálják eltorzítani. A gyerekek minden szerdán mennek az üzembe. Ugyanakkor ugyanezen gyermekeket el akarják vinni parkba társadalmi munkát végeztetni, és ugyanezeket a gyerekeket az iskolakezdés előtt egy órával beidézik a padlót tisztítani. Ez már torzítás, ez már a reform szellemében kárt okoz.”

Benke eufemisztikusan ezt úgy fogalmazta meg, hogy a tanárok nem ismerik, félreértik az elképzeléseket és tanácsstalanok.³³ A leírtakból kétfajta reakció figyelhető meg: az ellenállás és a túlteljesítés. Sok munka várt még tehát a viták során a funkcionáriusokra.

A VITÁK TAPASZTALATAI

A nagyüzemek dolgozóinak véleményét nagyon fontosnak tartották (hiszen a rendszer fő támaszaként gondoltak rájuk), két szimbolikus, reprezentatív helyszínen, a Csepel Vas- és Fémművek, a Ganz-MÁVAG vitáit a VI. és XX. kerület hasonló eseményeivel együtt, összefoglalva mutatta be a *Népszabadság* 1960. szeptember végén. Számos vád érte a pedagógia gyakorlatát (több helyen is jelezte a cikk, hogy a gyárak munkásai részéről): az iskolának alkalmazkodnia kellene az élethez, a felsőoktatásban, továbbképzéseken jobban fel kell készíteni a tanárokat az új feladatokra, javítani kell a tanárok ideológiai-világnézeti nevelését³⁴ stb. Csepelen így fogalmaztak: „Mi szívesen segítjük az iskolát, de arra számítunk, hogy a pedagógusok is segítenek bennünket és szocialista szellemben nevelik gyermekeinket.”

A pedagógusok védekező reakcióit rögzítette a cikk írója: nem tisztázott pontosan a gyakorlati, üzemekben végzett munka fogalma,³⁵ nehéz úgy a túlterhelést csökkenteni, ha a tananyag mennyisége továbbra is ugyanannyi, az általános, korszerű műveltség alatt mindenki mást ért. A tanárok a szülőket találták meg felelősként, túl sok külön elfoglaltságra járatták a gyerekeket, ők is tehetnek a túlterhelésről, a VI. kerületi nevelők közül pedig „többen szóvá tették: hogyan neveljék munkára azt a gyermeket, akinek édesanyja azt sem enged meg, hogy kitisztítsa saját cipőjét, akinek szülei attól félnék, hogy olajos lesz szegény gyerek keze s talán bele is szakad a sok munkába.” Hogy teljessé váljon a kép, a gyáron belül is felfedezhetőek voltak az ellentétek, a Csepeli Vasmű vitáján egy hozzászóló a vezetőket és

legalább egy éves termelési gyakorlatot – ez végül nem valósult meg sem a Szovjetunióban, sem nálunk, a kategóriákat pedig 1962–1963-ban eltörölték, ld. Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

³³ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1960. szeptember 22. MNL OL XIX-A-83-a, 172. jkv. [20] 13/e. Beszámoló az iskolareform téziseiről szóló nyilvános vita megindításáról.

³⁴ Ez utóbbi felvetés szintén a korszak slágertémája: a tanárokat gyakran vádolták 1956 után burzsoá, kispolgári csökevényekkel, idealista világnézettel, a forradalomban való részvétellel. Münnich Ferenc például így vélekedett 1958 elején, egy PB-ülésen a pedagógusokról: „Tudjuk, hogy a pedagógusok jelentős része még a burzsoá Magyarország neveltje, akikbe belenevelték a munka iránti bizonyos undort, és akiket átállítani nem könnyű.” Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. február 18-án tartott üléséről. MNL OL 288 f. 5/67. ő. e.

³⁵ Csak a gép mellett végzett tevékenység, vagy a kereskedelmi, egészségügyi intézményekben történő gyakorlat is ide tartozik? Az üzemi dolgozóknak sem volt világos, hogy mit várnak el tőlük, ők egyébként nemcsak passzívan viszonyultak új feladataikhoz, hiszen „egyes oktatásügyi feladatokba” több beleszólást kértek, például az egyetemre jelentkező fiatalok elbírálásánál.

az üzemi pártszervezeteket szólította fel, hogy tartassák be a diákokkal az üzemi fegyelmet és ne legyenek elnézők.³⁶

A vidéki nagyvárosokban is megkezdődött a vita: Pécssett Aczél jelenlétében a korszerű műveltség tudományos meghatározását sürgette egy iskolaigazgató, a sörgyár igazgatója pedig a szülői munkaközösségekre háruló feladatokról beszélt. Miskolcon súlyosabb szavakkal ismételték el a máshol már elhangzott érveket, a pedagógusok ideológiai képzetlenségéről, a szakmai műveltségben való járatlanságról. A Nehézipari és Műszaki Egyetem rektora a „felesleges ballasztok” kidobását sürgette az egyetemi tantervekből, más felnőtt tanácskozók többek között kijelentették, hogy „semmiképpen sem katedrafilozófia kell a mai ifjúságnak, hanem a korszerű technikai, gazdasági, politikai ágazatokkal kiegészült újszerű műveltség”.³⁷

Azok a diákok lettek itt megszólítva, akiket egyébként nem kérdeztek meg a vitában – természetesen néhány reformpedagógiai koncepció vagy a demokratikus nevelést komolyan vevő tervezet kivételével nem is szokták megkérdezni oktatási reformok előkészítésekor a leginkább érintetteket, de ez a hiány 1960-ban csak a *Magyar Ifjúságban* artikulálódott. Egy olvasói levélben Sugár György gimnáziumi tanár a diákok véleményeivel kapcsolatban félreértésekről, szélsőséges véleményekről írt a reformmal kapcsolatban, „akadnak, akik hiszik, ez »újabb támadás« ellenük”.³⁸ Egy riporter utána is járt a dolognak, a budai Táncsics Gimnázium KISZ-szobájában kérdezte meg a diákokat, akikkel az iskolában még nem beszélgettek a kérdésről, csak otthon. Sok alapelv tisztázatlan volt előttük az átalakítás előtt, egy negyedikes fiú például a gimnáziumot védte:

„Félek, hogy a reform teljesen meg akarja szüntetni a gimnáziumot. Nem tartom helyesnek, hogy a gyakorlati foglalkozást ugyanúgy osztályozzák, mint például a fizikát. Hát ha nekem ahhoz nincs kedvem, vagy tehetségem?!”

Nem tudjuk, hogy lett-e következménye a szokatlanul őszinte hangnak, de a helyi KISZ-titkár hamar helyreigazította a hozzászólót, ezt követően már jóval inkább konform megjegyzések hangzottak el („Jó dolog, ha valaki négy év alatt megtanul egy szakmát, de ez még nem politechnizáció”).³⁹ A cikk felhívta a figyelmet a diákok tájékoztatásának szükségességére (osztályfőnöki órákon), véleményük meghallgatására, még ha ennek máshol nem is maradt nyoma, csak a fiatalokra való hivatkozásként.

Úgy tűnik, hogy az eredetileg október 15-ig tervezett társadalmi vita átlépte az előre megszabott kereteket. Benke Valéria egy nagy cikkben október 16-án beharangozta, hogy a tanácskozás inntől sokkal szélesebb körben folytatódik, a megyei, városi és nagyüzemi tanácskozások után a tantestületek és a szülői munkaközösségek következnek. A szerző burkolt kritikával illette az Irányelveket, amikor a vitát indító előadót figyelmeztette arra, hogy részletesen ismertessék a vázlatos elképzeléseket. Benke utalt a problémákra is, prognózisa szerint a pedagógusok terhei egyre nagyobbak lesznek, ezért szükséges, hogy „segí-

³⁶ Faragó Jenő – Tóth László: Tanulságok és vélemények. Iskolarendszerünk továbbfejlesztésének vitáiról. *Népszabadság*, 1960. szeptember 28. 5.

³⁷ Vita az iskolareformról Pécssett és Miskolcon. *Népszava*, 1960. szeptember 29.

³⁸ Sugár György: Szóljanak hozzá az érdekeltek. *Magyar Ifjúság*, 1960. szeptember.

³⁹ Sárdi Mária: Egy vagy több szakmát tanuljanak? Diákok az oktatási reformról. *Magyar Ifjúság*, 1960. szeptember. A KISZ hivatalból foglalkozott a reformmal, ezt vagy nem tudta a szerző, vagy nem tekintette valódi véleménycserének.

tótársakat keressenek”, az üzemi munkások, műszaki szakemberek személyében – azaz nyissák meg és társadalmasítsák az iskolát.⁴⁰

A további tanácskozásokról nem számolt be a sajtó, 1960. november–decemberben elérkezett az idő, hogy összegezzenek az illetékesek. A pedagógusok kulcsszerepe hangsúlyozódott a szintézisben: a tanároknak egyszerre kellett egymásnak ellentmondó elvárásoknak megfelelni. A tananyag alkotó módon való csökkentése, dialektikus tanítás, a tankönyvhöz való dogmatikus ragaszkodás elkerülése egy oldalról;⁴¹ másrészt az egyoldalú gyakorlatiaság elkerülése és elmélyedés a technikai műveltségben. A Pedagógusok Szakszervezetének elnökségi ülésén elhangzottak szerint a nevelők egy részét „csodavárás” jellemezte: „az egész iskolareformot nem látják addig biztosítotttnak, amíg a kormány nem biztosít erre a célra újabb, jelentős beruházásokat”.⁴² A hiányzó finansziális feltételeket a pedagógusok, szülők és dolgozók társadalmi munkájával próbálták ellensúlyozni, ami állandó problémaforrásnak bizonyult – ne feledjük, hogy a párhuzamosan zajló téveszesítés nagyon sok erőt elvont.

A Politikai Bizottság 1960. december 28-án tárgyalta a társadalmi vitákról szóló, Orbán László, a TKO vezetője által készített jelentést,⁴³ amely természetesen a vitában részt vevők mennyiségi adataival kezdődött:

Fórum	Résztevők száma
szülői értekezletek	800.000 fő (ebből csak 10–15% férfi)
tantestületi viták (alsó-, középfok)	40.000 fő
üzemi viták (megyéenként 8–10 üzem, ÁG, TSZ)	50.000 fő
megyei aktívák, budapesti kerületek – vezetők, párt- és tanácsszervek, igazgatók, tudományos, kulturális, egészségügyi intézmények	9–10.000 fő
felsőoktatási kibővített tanácsülések, meghívott külső szakemberekkel	1500–2000 fő
társadalmi és tömegszervezetek vezető testületei	1000 fő
	összesen 900.000 fő, 70.000 hozzászóló

2. táblázat

A vitákban résztvevők számadatai

(saját szerkesztés, forrás: Jelentés oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére vonatkozó irányelveink társadalmi vitáiról... i. m.)⁴⁴

⁴⁰ Benke Valéria: Vita közben. *Népszabadság*, 1960. október 16. 9.

⁴¹ Fodor Gábor: Nemcsak a szülő kér tanácsot – a pedagógus is. *Népszava*, 1960. november 16. 3.

⁴² Fodor Gábor: Életismeret, műveltség és világnézet. Az oktatási irányelvek pedagógusvitájának margójára. *Népszava*, 1960. november 11. 3.

⁴³ Jelentés oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére vonatkozó irányelveink társadalmi vitáiról. 1960. december 20. MNL OL 288 f. 5/2015. ó. e.

⁴⁴ Érdemes összehasonlítani az adatokat a Szovjetunió hasonló vitáinak hivatalos adataival: Kairov (a Neveléstudományi Akadémia elnöke) szerint 1958 szeptembere és decembere között 299.000 találkozózt tartottak az Orosz és az Ukrán SzSzSzk-ban, melyeken 23 millió ember és 1.300.000 előadó vett részt. I. A. Kairov: *The Reorganization of General Secondary Education*. In: S. G. Shapovalenko (szerk.): *Polytechnical Education in the U.S.S.R.* UNESCO, Paris-Amsterdam, 1963. 55–70. Az impozáns

A magyar jelentés végigment a főbb problémákon, amelyek közül csak az eddig nem említett gondokat ismertetem. Az iskolák szabályozott, szervezettebb kapcsolatot szerettek volna az üzemekkel, mert eddig spontán, esetleges volt ez; a mezőgazdasági jellegű vidékeken ellenállás volt tapasztalható az agrár-gyakorlatokkal szemben – „ipari képzést szeretnének”; egyes üzemek, TSZ-ek „légköre ma még nevelési szempontból aggályos”. Az egyetemek célját újrafogalmazták, nem „tudósképzés” a cél, hanem kommunista szakemberek kibocsátása. A pedagógusok kifogásolták, hogy „a sajtó sok esetben a nevelőkre nézve sértően, tekintélyrombolóan foglalkozik egyes iskolai problémákkal”, de az oktatásirányítást nem bírálják. Az eddig ágazati minisztériumokhoz tartozó, szakképzést folytató intézmények nem akartak átkerülni a „szegény” Művelődésügyi Minisztériumhoz, nem világos az új iskolatípusként megjelenő szakközépiskolák szerepe, a szakma anyagilag nincs megbecsülve és elnőiesedik. Az eddig ismertetett aggályokat számos, már előfordult, más megfogalmazásban lejegyzett nehézség egészítette ki, ami számtalan érdekellentétet jelzett előre.

A jelentés vitájában Orbán elismerte, hogy a vita „nagyobb méreteket öltött, mint terveztük”, amit ő pozitívan igyekezett megfogalmazni: ez az első alkalom, hogy egy kulturális kérdésben nemcsak az aktív és a lakosság „öntudatos része” szólalt meg, hanem szélesebb rétegek is. Néhány részletkérdés megvitatása után Kádár érezhető ingerültséggel söpörte le a fenntartások egy részét (lehet, hogy ő is túl soknak tartotta már a vitát): hozzanak miniszteri rendeletet az iskola és az üzem kapcsolatáról, legyen vége a spontán kísérleteknek. Szerinte nem volt általános a sajtó negatív hozzáállása, sőt a *Népszabadságnak* olyan jó a pedagógus rovata, hogy „már azt hiszem, hogy a Művelődésügyi Minisztériumnak részvénye” van ott és „...már teljesen átképezzük magunkat pedagógussá”. A szakközépiskolák körüli homályosságot szemrehányásként értelmezte és feltette a kérdést: „ki akadályozza meg az elvtársakat, hogy egy szép előadást tartsanak külön erről a témáról (...) vagy írjanak egy nagyon szép cikket a *Népszabadság* vasárnapi számába...”. Az anyagiakkal kapcsolatban így reagált: „Nem tudom, mi célból került ez ide, a Politikai Bizottságot akarja-e figyelmeztetni kötelességére, de a következtetés teljesen hibás.” A Szovjetunióban is egyre több a női pedagógus, ez a jövő útja, „fizetésemelés pedig nem lesz – hogy a homályokat is eloszlassuk”. A végén a javaslatot elfogadhatónak ítélte, ami után neki lehet állni a részletes munkának⁴⁵ – ennek lett a következménye 1961-ben az oktatási törvény.

BEFEJEZÉS

A politikai vezetés által kezdeményezett társadalmi vita lehetséges, hogy túlment azokon a határokon, amiket eredetileg kítűztek számára és túl sok csoportellentét, eltérő érdek bukkant felszínre. Egy olyan hatalmas alrendszer, mint az oktatás esetében ez természetesnek tekinthető, de a nyilvánosság színtere és az előre meghozott döntés, a nem ismert háttér közötti feszültség soknak bizonyult. Habermasi értelemben nem egyenlő felek párbeszéde, nyílt együttgondolkodása és versengő érvelése zajlott (melyek a valódi, demokratikus nyilvánosság jellemzői), hanem egy már elhatározott politikai akarathoz kerestek igazolást – ezért inkább a 18. századi, abszolutista uralkodók reprezentatív nyilvánosságához hasonló az

magyar és szovjet adatok mögött természetesen nem tudjuk, hogy milyen számítások álltak, mennyi valódi vita zajlott le.

⁴⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. december 28-i üléséről. MNL OL 288. f. 5/2015. ő. e.

ismertetett társadalmi vita, ahol a hatalom saját magát és véleményét jeleníti meg az alattvalók előtt.⁴⁶

Nagyon feltűnő volt a viták során a különböző érdekcsoportok szembenállása (vagy szembeállítás?), amire jó példa a gyakran előbukkanó értelmiség- és pedagógusellenesség. A felelősség-, hibakeresés és az egész társadalom ügyének megtett reform természetesen ellentétes volt, de az „oszd meg és uralkodj” pragmatikus politikai elvnek megfelelt a sokfajta ellentét, továbbá a tanárok 1956 utáni megrendszabályozása sem csengett még le. A közvéleményben nem tudjuk mennyire voltak jelen a klasszikus iskolai értékekkel (a könyv tudásával) szembeni ellenérzések, de a média által megjelentetett cikkek biztosan alakították és formálták ezt, visszahatottak a korlátozott nyilvánosságra – a kor sajtójának pártkontrollja pedig valószínűsíthető, hogy a hatalomnak sem volt ellenére (bizonyos határok között) az ideológiai támadás. A pedagógusok így védekező pozícióba szorultak, és szükségszerűen ők is kerestek támadható felületeket (szülőök, üzemek) és a kör bezárult.

A társadalmi vita hagyománya ismerős lehetett a résztvevők számára, amire lehetett hivatkozni és az ideológiai folytonosságot kimutatni. A vita megszervezése olyan hatalomtechnikai eszköznek tekinthető, ami egyrészt a döntéshozatalban való részvétel és a támogatás látszatát keltette, másrészt valódi problémákat is felszínre hozott (ezeket itt félresöpörték), a különböző csoportérdekek kinyilvánításának terepeként működött, természetesen a hatalom által megadott keretek között. A rendszer működtetésének, önképének fontos része volt 1956 után „a párthatározatokon alapuló hierarchikus ideológiai továbbítás és megvitatás” rendszere, amely folyamatos mozgásban tartotta a szocialista társadalmat és megvalósította a közmegbeszélés-határozathozatal eszméjét.⁴⁷ A valóság azonban – ahogyan ezt a korábbiakban láthattuk – gyakran másképpen festett.

⁴⁶ Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Századvég – Gondolat, Budapest, 1993. Az említett párhuzam természetesen nagyon távoli és érintőleges, hiszen a modern tömegtársadalmak kontextusa teljesen más, mint az újkori Európa környezete.

⁴⁷ Pap Milán: A népitől a szocialista demokráciáig. *Múltunk*, 60. évf. (2015), 1. sz. 202–226. Az idézet forrása: 205.